

אביי, רבא והלב

במשנתם של חז"ל מצויים נופים ענקיים ויפהפיים של עולמינו הפנימי, מהם בחרתי נושא אחד שאני מקווה שלא יהיה קשה מדי להבינו. אקדים ואודה שרק תוך סייעתא דשמיא הצלחתי להרכיב את חלקי הפאזל. ועל תלמידי-החכמים שבין קוראי אני סומך שיוכלו לתקן את שגיאותי. על כל פנים התלוו אלי וננסה ללמוד סוגיה תלמודית.

אתחיל עם אנקדוטה תלמודית המופיעה בשתי נוסחאות, לכאורה דומות אך שונות: פעמים רבות בשנות בצורת, היו חכמי ישראל מתפללים לירידת גשמים, כשלפעמים רבות היו תפלות אלו מבוקשות גם על ידי לא יהודים. והנה שני סיפורים תלמודיים מתארים לנו את בעיותיהם של חכמים אלה, המנסים להסביר לעצמם את כישלונותיהם כשלא הצליחו במשימתם (סנהדרין קו, ע"ב). המתדיינים שבסיפור הראשון הם שני הגיבורים הקלאסיים של התלמוד הבבלי, האמוראים **אביי ורבא**. הם העמידו את כישלונותיהם של גדולי דורם כנגד הצלחתו של ר' יהודה תלמידם הגדול של ראשוני אמוראי בבל: רב ושמואל. בימי הראשונים כשהוכרז צום בגלל עצירת הגשמים הספיק שר' יהודה הוריד את אחת מנעליו כדי להשתתף בתענית, מיד ירד גשם והצום בוטל. לא כך בדורם של אביי ורבא. רבא העיד שבימיו הישיבות למדו תורה בהיקף רחב בהרבה מאשר בימי רב יהודה, והנה, למרות זאת, "אנו צועקים לגשם כל היום, אך אין משגיחים על צעקותינו בשמים". למה? על כך עונה רבא בפתגם שהפך קלאסי "הקב"ה [או בנוסח שהתקבל: רחמנא] ליבא בעי ["רוצה את הלב"]. הלוא כך אמר הקב"ה לנביא (שמואל א טז, ז): "אַל תִּבְטֹ אֶל מַרְאֵהוּ וְאֶל גִּבֻּתוֹ קִימָתוֹ כִּי מֵאַסְתִּיהוּ כִּי לֹא אֲשֶׁר יֵרָאֶה הָאָדָם, כִּי הָאָדָם יֵרָאֶה לְעֵינָיו וְה' יֵרָאֶה לְלֵבָב".

לכאורה כאן הסתיים העניין וכך התייחסו לקטע הזה רבים. אלא שזה לא נכון. לשם כך נעבור לנוסח השני של הסיפור בגמרא (ברכות כ ע"ב). חלקים שונים של שני הטקסטים זהים, אלא שמהר יבלוט ביניהם הבדל עקרוני. נזכיר, קודם כל, שכעת השואל הוא רב פפא, והעונה הוא – אביי. השאלה של רב פפא היא אותה שאלה שבדיון הקודם של אביי ורבא: מדוע לא נענתה תפילת החכמים להורדת הגשמים. אך רב פפא נוקט בנוסח ישיר וחרیف יותר: "מה נשתנה שלראשונים התרחש נס, ולנו לא מתרחש"? בתשובת אביי לשאלה זו יבלוט ההבדל בינו לבין רבא. מה עונה אביי?: "הקדמונים היו מוסרים נפשם על קדושת השם, אנו לא מוסרים נפשנו על קדושת השם". הגמרא מביאה דוגמה לכך מחכם ("הקדמונים") שקיבל קנס של השלטונות בגלל הקפדה במצוות. כעת, הבא נשים ליבנו לקונטרסט שבין תשובותיהם של אביי ורבא. זהו הניגוד שבין

ההתעלות במעשה (אביי), לבין ההתעלות במחשבה (רבא). ונדמה לי, שכאן נמצא מפתח חשוב להבנת כמה מהמחלוקות האחרות המבדילות בין השניים.

אביא דוגמה מסוגיה שלדעתי היא מן הקשות ביותר בש"ס. אך אתחיל בשאלה כללית. כיצד הובן העיקרון של רבא? הבודק במאגרים הממוחשבים ייווכח שעל פי רובם המוחלט של המקורות, הכלל של רבא מלמד אותנו בפשטות שאם לא מוסיפים למעשים את הכוונה או את המחשבה, אין ערך למעשים. זהו הלב, שאנו צריכים להקדיש להקב"ה כדי לתת משמעות לפה. כאשר אין אנו עושים זאת, אנו הופכים לגוף ללא נשמה. אכן נכונה הבנה פשוטה זו. אמת. אך האם זו כל האמת? הבה ננסה כעת ליישם עקרון זה של רבא בכיוון ההפוך ונחשוב על הדילמה בפניה עמדו לא מעט מאמינים תמימים וכשרים שבפניהם הושמה אלטרנטיבה קשה: או שתשתתפו בפולחן הפגני כזה או אחר או שתהרגו. האם מותר להם לנסות להציל את נפשם? בואו וננסה להשתמש בעיקרון של רבא, תוך יצירת סימטריה בין שני מצבים: מי שבגלל איום עובד את הקב"ה, א- להי ישראל הרי שאינו מקיים בפועל את העיקרון 'ליבא בעי'. זהו 'מעשה' ללא לב, גוף ללא נשמה. ומכאן שגם בכיוון ההפוך - מי שהוכרח לעבוד עבודה זרה גם הוא אינו מקיים את התנאי של 'ליבא בעי' ולפיכך, בעצם אינו עובד עבודה זרה! רק כאשר התנאי מתקיים נוכל לומר שנעשה או נאמר משהו "נגד" ה"אינטרס" של הקב"ה. אחרת, החטא לא עבר את הסף "התיאולוגי" ואינו משמעותי מבחינה דתית. כי כשמכריחים מישהו לעבוד אל או אליל, הרי שזה אינו אלא עלבון למכריח ולא לריבונו של עולם.

וכדי שלא יטען הטוען שדברים מרחיקי לכת אלו לא אמרם רבא, הבה נסתכל יחדיו בקטע הבא שלדעתי מרחיק לכת הרבה יותר ובו מסוכמת בצורה דרמטית מחלוקת זו שבין אביי לרבא (סנהדרין ס"א ע"ב): "העובד עבודת כוכבים מאהבה [=משום אהבתו - אולי אפילו - לאשה] ומיראה [=מפחד] אביי אמר חייב, רבא אמר פטור. אביי אמר חייב - דהא פלחה [שהרי הוא עבר על איסור העבודה זרה]. רבא אמר - פטור. כי לדעתו, רק אם ה"חוטא" קיבל בלב שלם את הדמות הנעבדת כאלוה, הרי הוא חטא בחטא הקשה של עבודה זרה. אחרת, לא עבר שום איסור. כאשר המעשה החיצוני או למילים הנאמרות חסרה הסכמת הלב, הרי שלפי רבא התרחשה כאן הצגה תיאטרלית בלבד ולא יותר.